

AUDITOR - GENERAL
SOUTH AFRICA

MEDIA RELEASE

31 Thakubele 2021

Molekodi e Moholo wa Dibuka tsa Ditjhelete o ipiletsa ho baetapele ba mmuso ho nnetefatsa diphetho tse 'tshwarellehang' tsa bole Kodi ba dibuka tsa ditjhelete

PRETORIA – Molekodi e Moholo wa Dibuka tsa Ditjhelete (AG) Tsakani Maluleke kajeno o tlalehile “matshwao a ntlafalo” ho bole Kodi ba dibuka tsa ditjhelete ba mmuso wa naha le wa diprovinsi, mme a ipiletsa ka matla ho baetapele ba mmuso ho nnetefatsa “dintlafalo tse hatetseng pele le tse tshwarellehang” ho diphetho tsa bona.

Molekodi wa Dibuka tsa Ditjhelete hape o ile a toboketsa mookotaba wa tlaleho ya 2018-19, **nka mohato hona jwale bakeng sa ho jara boikarabelo**, ka lebaka la kगतलोपेले e nyane e ileng ya etswa ha ho sebetsanwa le dingongoreho tse ileng tsa hlahiswa selemong se fetileng. Dingongoreho hape di ile tsa toboketswa ditlalehong tse pedi tse ikgethang tse ileng tsa tekwa ka 2020 ka taolo ya ditjhelete ya maikemisetso a mmuso a covid-19 mme e amana le 1) ditharollo tse tshwarellehang tse hlokehang ho thibela ho hloleha ho jara boikarabelo; 2) ho nnetefatsa hore ho ba le ditlamorao bakeng sa ho hloleha ho jara boikarabelo; 3) ho beha ka sehloohong ntlafatso ya taolo ya ditjhelete ya balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete; 4) ho nka menyetla bakeng sa phetoho e hatetseng pele le e tshwarellehang.

Ha a ntsha tlaleho ya hae ya kakaretso (GR) ya 2019-20 bakeng sa mmuso wa naha le wa diprovinsi le ditheo tsa ona – GR ya hae ya pele ho tloha a qala mosebetsi e le AG kgweding ya Tshitwe selemong se fetileng – Maluleke o re leha ho ena le matshwao a ntlafalo ho balekolwa ba bang ba dibuka tsa ditjhelete, ofisi ya hae “ha e eso bone dintlafalo tse hatetseng pele le tse tshwarellehang tse hlokehang ho thibela ho hloleha ho jara boikarabelo le ho sebetsana le tsona ka toka le ka ho tshwana mmusong wa naha le wa diprovinsi”.

Boipiletso bo tswellang ho nka mohato bakeng sa ho jara boikarabelo

AG o re molaetsa wa ofisi ya hae bakeng sa tlaleho ya 2019-20 o tekilwe tlasa mookotaba ona **boipiletso bo tswellang ho nka mohato bakeng sa ho jara boikarabelo**, oo o tsamaelanang le wa selemo se fetileng mme o re:

- Leha dintlafalo di tshepisa ho diphetho tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete, **ditharollo tse tshwarellehang tse hlokehang ho thibela ho hloleha ho jara boikarabelo** ha di eso be teng, mme ho tla hloka matsete ho tswa maamong kaofela a mmuso.
- Bolekoedi, bolaodi ba ketsamolao le mafapha a hokelang a lokela ho **tsepamisa ka ho kgetheha ho dikgwebo tsa mmuso, ditheo tsa setjhaba tse hulang ka thata le mafapha a ka sehloohong ho phano ya ditshebeletso** jwalo ka la bophelo bo botle le la thuto. Ho se kgone ha balekolwa bana ba dibuka tsa ditjhelete ho tswellisa ditshebetso tsa bona le ho tswela pele ho fana ka ditshebeletso ho tla – hape ho na le – kgahlamelo e kgolo ditjheleteng tsa mmuso le maphelong a baahi.
- Bohlokwa ba **makala a taolo ya ditjhelete** nakong ena bo lokela ho hatellwa – mosebetsi e mong le mong o lokela ho ba le seabo ho nnetefatsa hore tjhelete ya setjhaba e a sireletswa le hore ho ba le ponaletso le ho jara boikarabelo bakeng sa kamoo e laolwang kateng.
- **Ho thibela masoba le ho fumana tjhelete** e lahlehileng ho tla hloka hore e be ntlha ya bohlokwa ya bahlanka le balaodi bohle ba dibuka tsa ditjhelete nakong ena eo ho lokelang ho etswa tse ngata ka mehlodi e menyane haholo mme e tswelang pele ho fokotseha.
- Haeba ho hlokeha **ditlamorao bakeng sa ho hloleha ho jara boikarabelo**, tsena di lokela ho kenngwa tshebetsong hanghang, ka sebetse le ka ho tshwana.

Re dumela hore haeba tsepamo e lekaneng e lebiswa ho tsena, re tla hlokomela dintlafalo tse hlokehang mme di tla eketsa katlehong ya balekolwa ba rona ba dibuka tsa ditjhelete.

Kgahlamelo ya covid-19 tshebetsong ya bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete ya 2019-20

Sewa le ho kwallwa di ile tsa ama tshebetso ya botlalehi le bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete bakeng sa selemo sa ditjhelete sa 2019-20, ho lebisitseng tiehisong ya ho ntshwa ha tlaleho.

Ofisi ya naha ya bolekgodi ba dibuka tsa ditjhelete e ile ya tlameha ho fetohela ho ho sebeletsa hole mme thekenoloji e bile molemo haholo mme re ile ra fumana mekgwa e metjha ya ho sebetsa ka selekane le balekolwa ba rona ba dibuka tsa ditjhelete. Nakong ena, re ile ra lekola dibuka tsa ditjhelete tsa 2019-20 ka dioditi tsa nako ya nnete ya dioditi tsa maikemisetso a covid-19 tse entsweng ho tloha ka Tlhakubele 2020. Re ile ra boela ra teka ditlaleho tse pedi tse ikgethang ka taolo ya ditjhelete ya maikemisetso a mmuso a covid-19.

A. Diphetho tsa bolekgodi ba dibuka tsa ditjhelete ka ho di nyarela feela

Dintlha tsa bohlokwa tsa diphetho tsa bolekgodi ba dibuka tsa ditjhelete

Ka kakaretso, **diphetho tsa bolekgodi ba dibuka tsa ditjhelete di ntlafetse** ka balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete ba 66 ba ntlafetse mme ba 35 ba kgutletse morao. Re hlokometse hore mabaka a maholo a dintlafalo e bile:

- Dikgeo tsa bohlokwa maemong a bolaodi di ile tsa tlatswa – bongata ka ho qoholleha tsa bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le bahlanka ba baholo ba ditjhelete. Re hlokometse hangata hore botsitso maemong a bohlokwa e bile sesosa sa ho ntlafatsa diphetho tse mpe tsa bolekgodi ba dibuka tsa ditjhelete le ho tshwarella ho diphetho tse ntle tsa bolekgodi ba dibuka tsa ditjhelete.
- Bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le bolaodi bo ka sehloohong ba ne ba ikemiseditse mme ba bile le seabo ka kotloloho ho nnetefatsa hore ho ba le dintlafalo mehatong ya ditaolo tsa ka hare le ho kenya tshebetsong dikgothaletso tsa rona
- Dintlafalo ho ditaolo tsa ka hare – ho kenyeletsa ho kenya tshebetsong ditaolo tsa thibelo

Tlaleho e senola dintlha tsa bohlokwa tse latelang tsa diphetho tsa bolekgodi ba dibuka tsa ditjhelete:

- Ho na le balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete ba 111 (26%) ba kgonneng ho hlahisa ditatemente tsa ditjhelete tsa boleng bo hodimo le ditlaleho tsa tshebetso ho ikamahanya le melawana e ka sehloohong, ka hona ba fumana sephetho se hlwekileng. Sena ke ntlafalo e nyane ho 98 (23%) ya selemo se fetileng. Balekolwa bana ba dibuka tsa ditjhelete ba emela 17% ya bajete ya ditshenyehelo ya R1,7 trilione mmusong wa naha le wa diprovinsi.
- Naha ka bophara, 74% ya balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete e fumane diphetho tse amohelhileng tsa bolekgodi ba dibuka tsa ditjhelete ditatementeng tsa bona

tša ditjhelete, ntlafalo e nyane ho 71% ya selemo se fetileng. Palo ya balekolwa ba dibuka tša ditjhelete e rometseng ditatemente tša ditjhelete tša boleng bo hodimo e eketsehile – 49% ya balekolwa ba dibuka tša ditjhelete ba kgonne ho re fa ditatemente tša ditjhelete tse hlokang diphoso, e sa ntse e le tlase haholo.

- Boleng ba ho tlaleha tshebetso bo bontshitse ntlafalo ka 2019-20, ka 71% ya balekolwa ba dibuka tša ditjhelete jwale e phatlaladitseng ditlaleho tse tshepahalang papisong le 60% selemong se fetileng. Boleng ba ditlaleho tša tshebetso tse rometsweng bakeng sa boleko di bo dutse bo le tlase (ka feela 39% e rometseng ditlaleho tša boleng bo hodimo). Le kamora hoba balekolwa ba dibuka tša ditjhelete ba lokise ditatemente tse nang le diphoso tse hlwaiweng ke balekodi ba dibuka tša ditjhelete ditlalehong tša tshebetso, AGSA o tlalehile diphumano tse nang le dikgaello ho 29% ya ditlaleho tša tshebetso.
- Ka kakaretso, 69% ya balekolwa ba dibuka tša ditjhelete ka hohlehohle ha ba ikamahanya le molao, eo e neng e le 73% selemong se fetileng.
- Boikamahanyo le melao ya tsamaiso ya marangrang a phepele bo ntlafetse hanyane ho ba selemo se fetileng. Ho sa ntse ho ngongorehisa hore ke feela 36% ya balekolwa ba dibuka tša ditjhelete ba ikobelang molao ka botlalo. Sena le kamora ditlaleho kaofela tseo re di entseng ntlheng ena, diphoso tseo re di boletseng, le dikgothaletso tse ngata tseo re di entseng. Metjha ya phumano e sa dumelleng tlhodisano e nang le leeme le tsamaiso ya dikonteraka e haellang di dula di le setlwaeding.

Tshebediso e mpe ya ditjhelete e a fokotseha

- **Tshebediso e mpe ya ditjhelete e fokotsehile ka R54,34 bilione** ho tloha ho R66,90 bilione selemong se fetileng. E kenyeletsa tshebediso e mpe (R7,71 bilione) ya balekolwa ba dibuka tša ditjhelete bao diodi tša bona di ileng tša phethelwa kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho ena (30 Pudukwana) esita le ditjhelete tse sa lekolwang tse phatlaladitsweng ditatementeng tša ditjhelete tša balekolwa bao diodi tša bona di neng di ntse di saletse morao letsatsing la tlaleho ena.
- AG o re tjhelete e ka nna ya eba hodingwana, **kaha 31%** ya balekolwa ba ne ba fumane dipheho tse ntle kaha tjhelete e neng e phatlaladitswe e ne e sa fella hape/kapa e phatlaladitswe hore ba sebedisitse tjhelete hampe empa tjhelete e feletseng e ne e sa tsejwe. Haeba tjhelete kaofela e sebedisitsweng hampe e ile ya phatlalatswa ho ka be ho sa ba le phokotseho ho tswa selemong se fetileng.
- Ka hodima moo, AGSA ha a ka ba a lekola R2,08 bilione ya dikonteraka ka lebaka la tlhahisoleseding e siyo kapa e sa fellang.

- Maluleke o re balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete ba na le rekoto e mpe ha ho tluwa ntlheng ya ho sebetsana le tshebediso e mpe ya ditjhelete le ho nnetefatsa hore ho jarwa boikarabelo. Balanse ya pheletso ya selemo ya tshebediso e mpe ya ditjhelete e bokelletsehileng nakong ya dilemo tse ngata e ne e eme ho R262.03 bilione mme ha ho eso sebetsanwe le yona.

Ditaolo tsa kahare

Tlaleho e senola bofokodi bo atileng ditaolong tsa motheo tsa kahare ho balekolwa ba bangata ba dibuka tsa ditjhelete. Hara diphokolo tse bileng le kgahlamelo ho diphetho tse tlasa tekolo, tlaleho e totobatsa tse latelang:

- Meralo ya tshebetso ya bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete kapa bolaodi ho sebetsana pele ho nako le sesosa sa diphumano tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete ho tswa selemong se fetileng – ofisi ya bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete e fumane ho kenngwa tshebetsong ha meralo ho atlehileng feela ho 34% ya balekolwa ba rona ba dibuka tsa ditjhelete.
- Poloko ya direkoto e phethahetseng e dutse e le ntlha ya bofokodi – ke feela 42% ya balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete e bileng le ditaolo tse lokileng.
- Balekoedi ba dibuka tsa ditjhelete hape ha ba fumana metjha e phethahetseng bakeng sa botlalehi ba hara selemo le pheletsong ya selemo – ke feela 24% e bileng le metjha e lokileng. Sena se sebeditse ho ditaba tsa ditjhelete, tshebetso papisong le boipehelo le bolekoedi ba boikamahanyo.
- Tekolo le bolekoedi ba boikamahanyo le molao bo bile boemong bo tlase hape – ke feela 25% e bileng le ditaolo tse lokileng ho nnetefatsa boikamahanyo.
- Ditaolo tsa ditsamaiso tsa thekenoloji ya tlhahisoleseding (IT) le tsona di qatsohile e le ntlha eo ho yona ditaolo di bileng mpe – ke feela 8% ya balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete e bileng le ditaolo tse lokileng tsa kakaretso tsa IT.

Maluleke o hlokomedisa hore tsena ke ditaolo tsa bohlokwa thibelong ya ho hloleha ho jara boikarabelo; leha ho le jwalo, bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete bo bontsha hore “matsete a hlokehang ha a eso etswe bakeng sa thibelo”.

B. Taolo ya ditjhelete

Tikolohong ya ditshita tsa moruo ha mafapha, dikgwebo tsa mmuso le ditheo tsa setjhaba di hloka ho etsa haholwanyane ka bonyane boo di nang le bona le moo setjhaba se batlang phano ya ditshebeletso le ho jara boikarabelo ho eketsehang. Maluleke o hlokomedisa hore “bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete ba lokela ho etsa tsohle matleng a bona ho fumana molemo o feteletseng ho tswa ho ranta efe kapa efe e sebedisitsweng le ho laola ntlha efe kapa efe ya ditjhelete tsa bona ka tlhoko le tsotello.”

Ditatemente tsa ditjhelete tse tshepahalang di bohlokwa ho etsa hore boikarabelo le ponaletso di kgonahale. Ditatemente tsa ditjhelete di pheta pale ya kamoo molekolwa wa dibuka tsa ditjhelete a laolwang hantle kateng – kamoo a sebedisang tjhelete ya hae kateng, moo lekeno la hae le tswang teng, dithoto tsa hae le maemo a dithoto tseo, tjhelete eo a e kolotang boramekitlana, molekolwa o kolotwa bokae, le hore ebe o lebelletse hore tjhelete eo a e kolotwang o tla e fumana. Hape o fana ka tlhahisoleseding ya bohlokwa ya kamoo ho ikamahantsweng le bajete kateng, tshebediso ya ditjhelete e sa dumellwang, e mpe esita le e sa lokang le e bohlaswa eo ba iphumaneng ba le ho yona le boemo ba ditjhelete ka kakaretso ba molekolwa wa dibuka tsa ditjhelete – haeba ditshebetso tsa hae tsa ditjhelete di ka tshwarelleha.

Maluleke o re ofisi ya hae e ngongorehiswa ke balekolwa ba 21 bao ho sa fihlellwang diphumano ho bona kapa ho fumanweng diphoso ditatementeng tsa bona tsa ditjhelete. O tswela pele ho re ha ba kgona ho manolla maemo a ditjhelete a balekolwa bana, ba ikarabelang ho 2% ya ditshenyehelo tsa bajete.

Maluleke o tsebahaditse ngongoreho ya hae hore dikgwebo tsa mmuso di mathateng a maholo a ditjhelete le hore ha di a romela ditatemente tsa ditjhelete bakeng sa ho lekolwa. Tsona di kenyeletsa:

- *South African Airways* le *LMT Products* (karolo ya Denel) tse leng tlasa tlhabollo ya kgwebo
 - *SA Express* e tlasa ho tjhona ha nakwana.
- Bakeng sa bongata ba sehlopha sa *South African Airways* ha re a bona ditatemente tsa ditjhelete bakeng sa dilemo tse tharo.

Hodima moo, dikgwebo tse ngata tsa mmuso di phatlaladitse pelaelo ditatementeng tsa tsona tsa ditjhelete e le ngongoreho e tswelang haeba di tla kgona ho tswela pele mme di kenyeletsa:

- *Petroleum Oil and Gas Corporation,*
- Lekgotla la Kgaso la Aforika Borwa (SABC),

- Denel le dikarolo tse tharo (*Densure, Denel Aerostructures le Denel Vehicle Systems*),
- *Independent Development Trust*,
- *Land and Agricultural Bank of South Africa*,
- Pelchem le;
- *South African Nuclear Energy Corporation*
- Eskom

Maemo a ditjhelete a mafapha

Maluleke o itse maemo a ditjhelete ho palo ya mafapha a tswela pele ho ngongorehisa, haholo mafapha a diprovensi a bophelo bo botle le a thuto. O ile a ipiletsa ho bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le boetapele ba ketsamolao ho tsepamisa maikutlo ntlheng ena.

Tshebediso e sa dumellwang ya ditjhelete

Tshebediso e sa dumellwang ya ditjhelete eo e leng ka lebaka la tshebediso e fetellelseng ya bajete, e eketsehile ho tloha ho R1,65 bilione ho ya ho R18,12 bilione – eo R15,13 bilione ya yona e bileng ka lebaka la ditefo tse tlleng pele tsa dithuso tsa ditjhelete tsa Mmesa 2020 karabelong ho mehato ya ho kwallwa ka lebaka la covid-19.

Ka hodima 60% ya mafapha a bile le matlole a sa lekanang ho lefa dikoloto tsa ona tse bileng mafelong a selemo haeba ditjeho tse sa lefuwang (tse etsang R22,78 bilione) le tsona di ne di ile tsa nahanwa. Paloyohle ya mafapha a 27 e tla lokela ho sebedisa ho feta 10% ya dibajete tsa bona tsa ditshebetso tsa 2020-21.

Mafelong a selemo, 87% ya mafapha e bile le ditseko kgahlanong le ona, eo kaofela e etsang R147,12 bilione. Ditseko di etswa kgahlanong le mafapha ka makgotla a dinyewe bakeng sa dihlapiso ka lebaka la tahlehelo e bakilweng ke lefapha – ditseko tse tlwaelehileng haholo ke tsa bohlaswa ba bongaka kgahlanong le mafapha a bophelo bo botle a diprovensi- kaofela ke R105,8 bilione.

Ho boetse ho na le ditheo tsa setjhaba tse ka sehloohong tseo ka ho tshwana di leng tlasa maima a ditjhelete. Paloyohle ya kgaello ya R64,95 bilione e ile ya fumanwa ke 29% ya ditheo tsa setjhaba tseo ditshenyehelo tsa tsona di neng di feta lekeno la tsona – 92% ya paloyohle ya kgaello e ne e amana le *Road Accident Fund*.

Ho bile le ditheo tsa setjhaba tse 21 tse ileng tsa phatlalatsa pelaelo mabapi le hore na di ka kgona ho tswela pele e le ngongoreho e tswelang. Di kenyeletsa:

- *Road Accident Fund*,
- *South African National Roads Agency*,
- *Property Management Trading Entity* le palo ya ditheo tsa setjhaba tsa diprovensi.

Ditatemente tsa ditjhelete tsa ditheo tsa setjhaba tse 17 di ne di sa tshepahale ka ho lekaneng bakeng sa manollo ya ditjhelete – tsona di ne di kenyeletsa *Passenger Rail Agency of South Africa*, dikholetjhe tsa TVET tse supileng le ditheo tsa diprovinsi tse nne mane North West.

Tshebediso e sa lokang le e bohlaswa ya ditjhelete

Tshebediso e sa lokang le e bohlaswa ya ditjhelete ke tjhelete eo mmuso o lahlehetsweng ke yona kapa e ka beng e lahlehile ha moshwelella haeba e sa kgutliswe. Hape ke sesupo se setle sa taolo ya ditjhelete tsa setjhaba. Mmuso o keke wa kgona ho lahlehelwa ke tjhelete ka lebaka la diqeto tse mpe tse etsuwang, ho se tsotelle le ho hloka bokgoni. Leha ho le jwalo, tlaleho ya Maluleke e bontsha hore tshebediso e sa lokang le e bohlaswa ya ditjhelete e dula e phahame.

Selemong sena, balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete ba 231 ba lahlehetswe ke R2,39 bilione ka lebaka la tshebediso e sa lokang le e bohlaswa ya ditjhelete. Dilemong tse tharo tse fetileng, R7.44 bilione ya ditshenyehelo tsa mmuso e bile tshebediso e sa lokang le e bohlaswa ya ditjhelete.

C. Diphetho tsa ho kenya tshebetsong ditlolo tsa molao

Maluleke o ile a re phetolo ya *Public Audit Act* e fa ofisi ya hae thomo ya ho tlaleha ka ditlolo tsa molao tse hlwailweng nakong ya dioditi tsa rona le ho nka mehato ho feta moo haeba bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le bolaodi ba sa sebetsane hantle le ditlolo tse jwalo tsa molao tse tlalehilweng.

Re ka fetisetsa bothata ho setheo sa setjhaba ho fuputsa kapa ra kenyeletsa dikgothaletso tlalehong ya rona ya bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete ka se lokelang ho etswa ho sebetsana le bothata. Diphetho di tswela pele ho re fa matla a ho nka mehato ya kgalemo e tlamang haeba dikgothaletso di sa kenngwe tshebetsong mme, maemong a itseng, re ka fumana tjhelete e lahlehileng ho bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete kapa bolaodi bo sa kenyeng tshebetsong mehato ya kgalemo.

Maluleke o hlalosa hore “diphetho ha di fane ka kotlo, empa di reretswe ho matlafatsa mawa a ho jara boikarabelo. Ka ho tlaleha ditlolo tsa molao, re tshehetsa bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le bolaodi ka ho ba hlokomedisa ka ditlolo tse ka bang le kgahlamelo e kgolo ditjheleteng, mehloding le ho phano ya ditshebeletso, hape re ba matlafatsa ho nka mehato ka nako ho ya ka molao.”

Sena se tla fokotsa kgahlamelo e mpe ya ditlolo tse jwalo ho balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete, se tla thea mohlala o motle bakeng sa ho jara boikarabelo, ho toboketsa

tlhokeho ya ditlamorao, le ho kgothaletsa diphetoho boitshwarong maemong a hodimodimo. Jwalo kaha re tlaleha ka ditlolo tsa molao, hape re kgontsha komiti ya diakhaonto tsa setjhaba le potefolio komiti ho etsa mosebetsi wa tsona wa bole Kodi – ho tsepamisitswe maikutlo haholo ho dintlha tse nang le dikgaello tse amang balekolwa ba dibuka tsa ditjhelete.

Maluleke hape o tobokeditse hore “melao e entswe ka tsela e tshehetsang tshebetso ya tsamaiso ya toka e hlohang leeme, e nang le ponaletso le e ikamahanyang le molao, ka ho fana ka monyetla ho mohlanka wa dibuka tsa ditjhelete kapa bolaodi ho nka mehato e hlokehang ho sebetsana le ditlolo tsa molao.”

Ditlolo tsa molao tse hlwailweng

“Ka 28 Tlhakola 2021, re tsebisitse bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le bolaodi ka balekolwa ba kgethilweng ba ditlolo tsa molao tse 75. Kaofela ba ne ba amana le ho se ikamahanye le molao e leng se lebisitseng ho tahlehelo ya ditjhelete. Tahlehelo ya ditjhelete e lekanyeditsweng e amanang le ditlolo tsena tsa molao ke R6,9 bilione” Maluleke o ile a boela a rialo.

45 ya ditlolo tsena tsa molao e kenyeditswe ditlalehong tsa bole Kodi ba dibuka tsa ditjhelete le tlalehong e akaretsang ho kgontsha bole Kodi le ho bea leihlo. Tse setseng di tla tlalehwa ditlalehong tsa bole Kodi ba dibuka tsa ditjhelete ba 2020-21.

Hape ho bile le palo e phahameng ya dintlha tse lekotsweng tse ileng tsa hlwauwa nakong ya bole Kodi ba rona ba dibuka tsa ditjhelete ba ditshenyehelo tsa covid-19 mme di dintlheng tsa sehlooho jwalo ka phumano, taolo ya lekeno le taolo ya mehlodi.

Maluleke o ile a boela a re “tsena ha se dintho tse thata, empa ke makala le ditshebetso tsa motheo tse lokelang ho ba teng ho balekolwa – reka ka ditjeho tse lokileng ka ho fetisisa, lefa feela bakeng sa tse fumanweng, etsa ditefello ka nako, fumana lekeno le kolotwang mmuso, sireletsa dithoto mme o sebedise mehlodi ya mmuso ka tsela e loketseng le e ntle ka ho nnetefatsa hore ho fumanwa molemo tjheleteng e sebedisitsweng. Ditaolo tsa thibelo tse lokileng di ka be di entse phapang yohle.”

“Re thabile hore bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le bolaodi ba lokisitse tse tharo tsa ditlolo tsa molao tse tlalehilweng mme ba sebetsana ka tshwanelo le tse 33 tsa tsona. Sena se supa phetoho boitshwarong e lebisang karabelong ya dipumano tsa rona ka potlako le ka nako, “Maluleke o ile a rialo.

Ho na le tshebetso eo re e latelang selemo kaofela mme ha re emele saekele e latelang ya bole Kodi ba dibuka tsa ditjhelete ho utlwisisa hore tshebetso ya ho lokisa ditlolo tsena tsa molao e hole hakae.

Ka hodima moo, hape re kenyeditse le dikgothaletso ditlalehong tsa bole Kodi ba dibuka tsa ditjhelete tsa balekolwa ba bane ka mehato e lokelang ho nkuwa. Sena se reretswe ho lokisa ditlolo tsa molao tse robedi moo re ileng ra qeta ka hore mohato o lokelang ha o a nkuwa. Hape re hlahisa dingongoreho mabapi le ditiehisano ho balekolwa ba bang ho lokisa ditlolo tsa molao ka lebaka la ho hloka botsitso boemong ba mohlanka wa dibuka tsa ditjhelete kapa bolaodi.

“Ho lokela ho ba le ho potlaka ka ho sebetsana le ditlolo tsa molao ho thibela tshenyoe nngwe, ho fumana tjhelete le ho phethahatsa ditlamorao bakeng sa diphoso tse entsweng mme bohle ba amehang ba lokela ho sebetsa mmoho ho nnetefatsa ho rarolla mathata ana ka potlako”, Maluleke o ile a boela a rialo.

Maluleke o ile a hatella hore “re ikemiseditse ka botlalo ho kenya tshebetsong matla a ekeditsweng a filweng ofisi ya rona, ntle le tshabo, leeme kapa tshekamelo jwalo kaha re entse dilemong tse fetileng. Katleho ya matla a fetotsweng a rona e tla bonahala ha tlwaelo ya karabelo, taolo ya ditlamorao, puso e lokileng le ho jara boikarabelo ka bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le bolaodi e ba setlwaedi ho ena le tabatabelo.”

D. Diphetho tsa diprovinsi tsa bolaodi ba dibuka tsa ditjhelete

Tlaleho ya AG e bolela hore “ka kakaretso, ho sa ntse ho ena le tlhokeho ya ho kenyelletsa ditaolo tsa thibelo (diprovensing kaofela) kaha sena e sa dutse e le ntlha e bohlokwa ya ho jara boikarabelo”.

Ka tlase mona ke ho nyarela, ka tatelano ya alfabete, ya kamoo diprovinsi tse fapaneng di sebeditseng kateng:

Eastern Cape

Ho bile le diphetho tse nne tsa bole Kodi ba dibuka tsa ditjhelete tse ntlafetseng provensing mme molekolwa a le mong o kgutletse morao. AG o hlokomela hore dintlafalo di bile ka lebaka la boetapele bo kentseng tshebetsong boitlamo le bole Kodi provensing ka ho “ba le seabo se seholo le ho jara boikarabelo, empa ditaolo tsa thibelo di sa ntse di hloka ho shebisiswa”.

Tikoloho e fokolang ya taolo ya kahare e ile ya ama hampe diphetho mafapheng a ka sehloohong a phano ya ditshebeletso, ona ke a Bophelo bo botle, Dipalangwang le Thuto, mme ditlolo tsa molao mafapheng ana di bile le kgahlamelo e mpe ho kamoo a sebedisitseng tjhelete eo a e abetsweng kateng.

Free State

Balekolwa ba bararo ba ntlafaditse diphetho tsa bona ha a le mong a kgutletse morao lekgetlo la pele esale ho tloha ka 2016-17, provensi e hlahisitse oditi e hlwekileng. Sena ke selemo sa bobedi ka tatelano sa ntlafalo provensing, empa AG o hlokomeditse hore “kgaello ya ho jara boikarabelo e ile ya tswela pele ho lebisa ho se ikamahanye ho atileng (haholoholo ho amanang le ho reka le maemo a mpefalang a ditjhelete”.

Tlwaelo ya ho se be le ditlamorao e theilwe ke ho hloka bokgoni ha boetapele ba dipolotiki le tsamaiso ho kenya tshebetsong taolo ya ditlamorao bakeng sa ho se ikamahanye le molao ho atileng. Kahoo, tikoloho e ne e le kotsing ya boshodu, tshenyo le tshebediso e mpe ya matlole a mmuso. AG o ile a ipiletsa ho boetapele ba dipolotiki ho “etella pele ba le ka pele le ho nnetefatsa hore boetapele ba tsamaiso bo jariswa boikarabelo bakeng sa diketso tsa bona – “ho rala le ho bajeta ho phethahetseng, taolo ya tshebetso ya basebetsi e lokileng esita le ditlamorao tse tiileng tse etswang ka nako bakeng sa tshebetso e mpe le ditlolo tsa molao di lokela ho kenngwa tshebetsong”.

Gauteng

Ha ho a ba le ho sisinyeha ho tloha selemong se fetileng sa ditjhelete kaha balekolwa ba bane ba neng ba ntlafetse ba ile ba ntshwa motjheng ke ba bane ba ileng ba kgutlela morao. AG o re “Bolekodi bo sa lekanang ba ditaolo tsa thibelo le taolo ya ditlamorao di ile tsa lebisa ho ho se tswela pele”.

AG o ile a re ho ne ho kgothatsa hore ho bile le ntlafalo e tswellang ho boleng ba ditatemente tsa ditjhelete tse ileng tsa romelwa bakeng sa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete, e leng se ka bakwang ke botlalehi ba kgafetsa, tekolo e lekaneng, taolo ya direkoto e phethahetseng, le tshebediso ya ditheo tsa mmuso ho thusa ka ditekolo. Bakeng sa ho ntlafatsa diphetho tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete ka dinako tsohle, re kgothaletsa boetapele hape ho tsepamisa maikutlo ho bolekoedi ba ditaolo tsa thibelo le ho nnetefatsa hore ditlolo tsa molao di a lokiswa ka diphuputso tse etsahalang ka nako le ka taolo ya ditlamorao, haholoholo ntlheng ya taolo ya ho reka.

KwaZulu-Natal

Balekolwa ba bahlano ba dibuka tsa ditjhelete ba ile ba ntlafatsa diphetho tsa bona tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete ha a le mong a kgutletse morao. Maluleke o re “ho na le ditlwaelo tse bontshang kgatelopele tse bonahalang provensing empa ho hlokeha taolo e kgolo ho kenya tshebetsong ditaolo tsa thibelo tsa motheo tse tla lebisa ho dintlafalo tse tshwarellehang.”

Kgaello ya taolo ya ditlamorao e ile ya tswela pele ho baka maemo a phahameng a ho se ikamahanye mmoho le tshebediso e mpe ya ditjhelete.

Limpopo

Ho bile le ntlafalo e bonahalang diphethong tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete ha balekolwa ba tswela pele ho matlafatsa tikoloho ya bona ya taolo mme ramatlotlo wa provensi a matlafatsa bolekoedi –ka lebaka leo diphetho tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete tsa balekolwa ba tsheletseng di ile tsa ntlafala. Boikamahanyo le melao le melawana bo dutse e le phephetso, kaha boetapele ba tsamaiso le bolaodi bo ka sehloohong bo bile lenama ho kenya tshebetsong mehato ya kgalemo ho sebetsana le diphumano tse jwalo, e leng se lebisitseng ho diphumano tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete tse iphetang.

Maluleke o re boetapele ba provensi bo lokela ho “tswela pele ho matlafatsa ditaolo tsa thibelo, phumano le tokiso ho balekolwa bao ba sa fihlellang dioditi tse hlwekileng; mme bo lokela ho matlafatsa mehato ya kgalemo le taolo ya ditlamorao moo dikgaello le ho se ikamahanye di hlokometsweng teng ho tshwarella le ho ntlafatsa diphetho tsena”.

Mpumalanga

Diphetho tsa provensi tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete di bontshitse ntlafalo e nyane ya balekolwa ba bararo le a le mong ya kgutletseng morao empa ditaolo tsa thibelo di ntse di sa kenella ho balekolwa ba bangata, e leng se lebisang ho diphetho tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete bo fetohang – seabo sa boetapele se a hlokeha ho tataisa ho jara boikarabelo le ho matlafatsa diphetho tsa dibuka tsa ditjhelete.

Maluleke o re ofisi ya hae e ile ya tswela pele ho hlahisa dingongoreho mabapi le diphokolo ho ditaolo mabapi le meralo bakeng sa ntshetsopele ya meralo ya motheo le bolekoedi bo sa lekanang le/kapa ditaolo tsa bolaodi ba diprojeke.

Northern Cape

Balekolwa ba babedi ba ile ba ntlafatsa diphetho tsa bona tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete ha a le mong a kgutletse morao, e leng mohato o lebisang botleng, empa leeto le sa le letelele. AG o ipileditse ho boetapele ba provensi le tsamaiso ho “nnetefatsa hore bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete ba matlafatsa ditaolo tsa thibelo, ka tsepamo ho thibelo le phumano ya tshebediso e mpe ya ditjhelete”.

Tshepelo e tswellang ho tshebetso ya bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete e ne e ntse e bonahala jwalo kaha mafapha a fetang halofo a sa ka a romela ditatements tsa

ditjhelete tsa boleng bo hodimo – se bontsha hape hore makala a hlokehang a ka sehloohong a letsatsi le letsatsi, tsamaiso le taolo ya direkoto di ne di le siyo.

North West

Balekolwa ba babedi ba ile ba ntlafatsa diphetho tsa bona ha a le mong a kgutletse morao. Sena ke

tlwaelo e kgothatsang, empa ho na le tlhokeho ya ho kenyeletsa ditaolo tsa thibelo le ho phahamisa tlwaelo ya taolo ya ditlamorao. Ka kakaretso, mafapha a nang le diphetho tse amoheleng a eketsehile lekgetlo la pele dilemong tse pedi, ka ramatlotlo wa provensi a kgonne ho tshwarella maemo a hae a boleko di ba dibuka tsa ditjhelete bo hlwekileng.

AG o re “ho boetse ho na le tlhokeho bakeng sa ho jara boikarabelo ho etsa hore provensi e tlohe maemong a ho se fumane diphumano tseo hajwale di fumanweng ke balekolwa ba bahlano,” o a hlokomedisa.

Western Cape

Western Cape e ile ya tswela pele ho hlahisa diphetho tse ntle ka ho fetisisa ka 70% ya dioditi tse hlwekileng. Molekolwa e mong le e mong provensing o ile a romela ditatements tsa hae tsa ditjhelete tsa selemo le selemo ka nako bakeng sa hore di lekolwe le, ntle le a le mong ya sa hlokanang ditokiso tsa tsona. Sena ke pontsho ya ditaolo tse etswang ke setheo hodima ditshebetso tsa ditlhophiso tsa ditatements tsa ditjhelete.

AG o re “ho bile le tlwaelo e kgodisang le e tshwarellehang ya diphetho tse ntle tsa boleko di ba dibuka tsa ditjhelete Western Cape empa keketseho tshebedisong e mpe ya ditjhelete ke ngongoreho. Keketseho ke ka lebaka la ho se ikamahanye le melao ya taolo ya marangrang a phepele.”

E. Phethelo

Maluleke o re o kgothaditswe ke tsotello ya mmuso le ditheo tsa boleko di ho diphokolo tse hlwailweng ke ofisi ya hae, leha ho le jwalo o itse tsena ha di a bontsha ntlafalo e tshwarellehang. Kahoo, o dula a ngongorehile hore ho na le ntlafalo e nyane le kamora hoba a supe diphephetso selemong se fetileng sa ditjhelete.

Boipiletso bo tswellang ho nka mohato bakeng sa ho jara boikarabelo, e leng seo re dumelang hore se tla re lebisela ntlafalolong le bokgoning bo boholo ka ho sebedisa mehlodi e haellang ya setjhaba.

“Jwalo ka ofisi ya naha ya bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete, seabo sa rona ke ho thusa bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le bolaodi ho fihlella diphetho tse ntle tsa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete, e leng se tla matlafatsa ho jara boikarabelo le ho ntlafatsa phano ya ditshebeletso ho baahi bao re ba sebeletsang. Seo e bile sepheo sa rona ka dilemo tse ngata mme re tla dula re tiile maikemisetsong ao. Leha ho le jwalo, moo ho nang le ho hloleha le lesisitheho la ho nka mehato, re tla lokela ho sebedisa disebediswa tseo re di filweng thomong ya rona e matlafaditsweng ho phethahatsa ho jara boikarabelo.

“Re tla tsepamisa maikutlo haholo selemo ho pota ho hlwaya ditlolo tsa molao le ho nnetefatsa hore bahlanka ba dibuka tsa ditjhelete le bolaodi ba kenya tshebetsong le ho phethahatsa maikemisetso a bona ka tlaleho. Moo re nahanang hore ha ho kgatelopele, re tla sebedisa disebediswa tse molaong, ho nnetefatsa hore ho na le ho jara boikarabelo ho lokelang le ka nako”.

“Re dula re ikemiseditse ho sebetsa re sa kgathale thomong ya rona e ntjha ho matlafatsa taolo ya ditjhelete le ya tshebetso mmusong wa naha le wa diprovinsi, re hatella tlhokeho ya ho jara boikarabelo le ho etsa se nepahetseng ho metheo ka tsela eo qetellong e tla tswela molemo baahi ba hlokang ba naha ya rona,” ho phethela Maluleke.

Qetelo.

E ntshitswe ke: Molekodi e Moholo wa Dibuka tsa Ditjhelete wa Aforika Borwa

Boikopanyo : Africa Boso 0713653024 Africab@agsa.co.za

Latela AGSA ho Twitter: [@AuditorGen_SA](https://twitter.com/AuditorGen_SA)

Tlhokomediso ya Media: *Tlaleho e akaretsang e kopantsweng ka diphetho tsa PFMA tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tsa mmuso wa naha le wa lehae e tla fumaneha ho www.agsa.co.za.*

Mabapi le AGSA: AGSA ke setheo sa naha se seholo sa bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete. Ke sona setheo feela seo, ka molao se lokelang ho lekola dibuka tsa ditjhelete le ho tlaleha kamoo mmuso o sebedisang tjhelete ya balefi ba lekgetho. Sena esale e le se ka sehloohong ho AGSA ho floha ho thehweng ha yona ka 1911 - mokgatlo o ketekile selemo sa ona sa 100 sa nalane ya sektara ya setjhaba ya bolekoedi ba dibuka tsa ditjhelete ka 2011.